

HVORFOR KØNSOPDELT PÆDAGOGIK?

Om polariserende pædagogik som metode til at modvirke ulighed mellem kønnene belyst via Projekt Pigeklasse - Drengeklasse

Anne Mette Kruse

Pigeklasse - Drengeklasse er et ligestillingprojekt ved Borgeskovskolen i Nyborg iværksat af lærerne Lotte Rasmussen og Erik Wittrup. De to lærere har fra tid til anden igennem de seneste fire år blandet deres klasser og i perioder delt dem i en ren pigeklasse og en ren drengeklasse. Projektet startede i skoleåret 1987/88. Da var pigerne og drengene adskilt i to måneder. Siden har de været kønsopdelt i bestemte fag eller hvis et særligt tema begrundede det. Pigerne, især, har udviklet selvtilid og har nydt deres pigeklasseforløb. Også mange af drengene har haft glæde af deres drengeklasse, men det er lærerne i højere grad end drengene selv, der mener at drengene har haft et stort udbytte af forløbet: Drengene har lært at åbne op, de har fået højnet deres bevidsthed om holdninger og adfærd i forhold til det at være drenge og har fået forbedret deres relationer til pigerne. Jeg har fulgt projektet - intensivt i startfasen og siden mere sporadisk. Dette og andre lignende projekter har overbevist mig om, at hvis det bliver grebet rigtigt an, er dette at polarisere ved at kønsopdele den hidtil mest effektive metode til: at fremme ligestilling og ligeværd mellem de to grupper af elever, at højne elever selvopfattelse, især pigers og at skabe respekt for forskellighed.

Indledning

For nogle år siden var jeg lærer for en 3. klasse på en kommuneskole i Århus. Der var mange drenge i den klasse, drenge, der både havde det svært med sig selv og med hinanden.

Jeg havde på det tidspunkt allerede i en årrække været optaget af, hvad vi som lærere og forskere kunne gøre for at give piger bedre oplevelser og bedre kvalifikationer (personlige som faglige).¹⁾ Og med denne »sag« i baghovedet så jeg drengenes dominans og adfærd som et uhyre problem for de piger, der time efter time måtte finde sig i enten at være tilskuere til drengenes indbyrdes konflikter og krævende opmærksomhed eller at se sig som ofre for drengenes aggressioner - verbalt som korporligt.

Min første strategi var at sætte alt ind på at hæmme drengenes dominans i rummet. Hvilket betød, at atmosfæren og tonen i rummet blev uvenlig og hård. For mig var det umuligt at slå hårdt ned på uro i det ene hjørne og samtidig kærligt og indfølelse forsøge at få en stille elev til at udfolde

sig. Hvor det før var drengene, der dominerede, blev det nu mig, og pigerne blev ikke mere frie eller bedre tilpas, selvom det overvejende var dem, der fik ordet, - opfordringerne og henvendelserne.

Den kvindelige klasselærer og jeg besluttede efter en tid at dele eleverne i piger og drenge i de timer, hvor vi havde dobbelt lærerdækning. Vi skiftedes til at have henholdsvis pigerne og drengene.

Det var her, jeg erkendte min drenge-fascination og drenge-ambivalens. For i disse timer alene med drengene opdagede jeg, at deres oprør, skænderier, indbyrdes magtkampe og mangel på sociale færdigheder ikke mere var noget, der gjorde mig vred, men var noget, jeg gerne ville støtte dem i at få greb om. Og jeg erkendte, at de havde enormt meget brug for hjælp fra en voksen, der var kærlig, forstående og havde en fast hånd, dvs. turde handle og som kunne og var villig til at gøre rede for sine holdninger og værdier i forbindelse med den sociale og undervisningsmæssige interaktion. Jeg opdagede, at jeg som flertallet af alle lærere (som den nordiske og internationale forskning også viser) var dybt tiltrukket at disse små lømler, og at jeg var villig til at gå langt og bruge megen tid og energi på både at støtte dem og udfordre dem. Og det gik op for mig, at det ikke var drengene i sig selv, men nogle drenges dominerende adfærd og styring og hvordan denne påvirkede pigerne, som jeg ikke mere kunne bære at se reproduceret her i min egen klasse, der reelt var grunden til, at jeg var blevet så frustreret over drengene - eller de fire-fem smådrenge, som det jo i realiteten kunne skæres ned til, når det kom til stykket!! For mig som lærer var det frygteligt at måtte erkende, at jeg både var vidne til, og medvirkede til at fremme det ulige magtforhold mellem kønnene. En ulighed, som alle uddannelsesinstitutionerne i større eller mindre grad bidrager til at fastholde eller forstærke.

Det var den viden, der var blevet uudholdelig for mig. Det forhold at drenge fyldte så meget og i deres autonomi- og kønsidentitetssøgning udfoldede en maskulinitetsnorm på bekostning af pigernes udfoldelsesrum og på bekostning af deres mulighed for at opnå en positiv selvopfattelse.

Det var ikke drengene i sig selv, der var mit problem. Tværtimod. På nær en enkelt blev jeg meget glad for dem - og blev - hvis jeg selv skal sige det - en kærlig, men krævende støtte for dem.

Selvreflekterende spurgte jeg: er din vredesreaktion over for drengene ikke resultatet af dit engagement i kvindesagskampen? Er du selv blevet et frustreret og afmagtsfuldt offer for modsigelsernes uovervindelighed?

Jeg vil vedstå mig min frustration, for havde jeg ikke haft så stærk fokus på magtfuldhed og mandlig dominans, havde jeg jo, som alle undersøgelser viser, bare været een, (som jeg havde været det igennem '60'erne og '70'erne) der ubevidst lod sig forføre af drenges charme, flere initiativer, eksperimenter og højere interaktionsniveau. Dermed havde jeg jo også fortsat medvirket til at underminere og usynliggøre piger.

Drenge skal selvfølgelig have gode muligheder for at udfolde og udvikle sig, men det er slut med at være på pigers bekostning.

Arbejdet med pigerne blev en stor udfordring for mig som lærer, for her var der i starten ingen konflikter og ingen initiativer eller udspil at forholde sig til. Jeg glemmer aldrig den første time. Jeg forholdt mig afventende for med vilje ikke at tage initiativet. Der skete intet. Pigerne kiggede usikkert på mig for at finde ud af, hvad det var, jeg forventede af dem - og jeg sagde bare, at det var op til dem. Siden har jeg lært, at det ikke er sådan, man laver en tryk start.

Siden har jeg haft forskningsmuligheder til at studere andre læreres forsøg med kønsopdelte undervisningsforløb. Igennem slutningen af 1980'erne har jeg fulgt seks sådanne forsøg på tæt hold og fået kendskab til mange andre projekter rundt omkring i landet.²⁾

I starten var det især min interesse at undersøge, hvad disse forløb kunne betyde for piger, og hvad der kunne gøres for at skabe en selv værdsfremmende, feministisk pædagogik for piger. Desuden ønskede jeg efterhånden også at se nærmere på, hvad, der pædagogisk set kan gøres for at støtte drenge ud fra erkendelsen af, at ikke kun piger, men også drenge er ofre for samfundets forventningspres på dem, og fordi forandringer i magtforholdet i kønsrelationen påhviler begge køn, ikke piger alene.

Projekt Pige Klasse - Drengeklasse, et eksemplarisk forløb

På Borgeskovskolen i Nyborg startede lærerne Lotte Rasmussen og Erik Wittrup i skoleåret 1987/88 et ligestillingsprojekt med deres to 5. klasser, et projekt, som løber frem til 1991/92. Projektet har fra starten ønsket at fremme »bevidsthed hos eleverne omkring de kønsmæssige stærke og svage sider ... i håbet om at drengene og pigerne får mere ud af det fælles samvær«. Ved fortløbende at arbejde med ligestilling satsede de to lærere ifølge brev til forældrene også på »at bearbejde egne holdninger til pige/drengegruppen i pædagogisk henseende. ...«

I flere omgange er der vekslet mellem kønsopdelt undervisning og fællesundervisning. Der har været kønsopdelte perioder: to måneder i dansktimerne i 5. klasse, samtlige hjemkundskabstimer i 6. klasse, fysiktimerne og en enkelt tysktime ugentligt i 7. klasse og i faget samtidsorientering fra efterårsferien til jul i 8. klasse sammen med en tredje parallel klasse.

Jeg har fulgt projektet intensivt i 5. klasse og punktvis i de efterfølgende år. Følgende er primært fra denne første periode:

Der blev dannet en ren pige klasse med Lotte som hovedlærer og en ren drengeklasse, der i hovedparten af deres timer skulle have Erik. Forløbet varede otte uger. Fælles for de to klasser var, at alle timerne om fredagene

var blevet slået sammen og muliggjorde alternative undervisningsforløb. Disse fredage blev brugt til forskellige emner. De fleste blev fastlagt af Erik og Lotte, enkelte forhandlet med eleverne, og en enkelt temadag i hver klasse bestemte eleverne selv over. Både Lotte og Erik havde byttet timer med kolleger for at kunne være i deres respektive klasser så mange timer som muligt.

Pigeklassens 'program' kom til at indeholde tre overordnede emner:

- Hvori ligger forskellen? (konstatering, iagttagelse, vurdering)
- Kan vi flytte grænser?
- Vi laver utraditionelle ting

Pigernes teamadage handlede om:

- 1) Krop, motion og seksualvejledning.
- 2) Mannequindag.
- 3) Fremstilling af julegaver.
- 4) Emne om arbejde, arbejdsvilkår og løn.

Drengklassens 'program' havde følgende to hovedområder:

- Drengene i rollen (positivt/negativt).
- Drengene uden for rollen (afprøvning af nye områder).

Drengenes temadage handlede om:

- 1) seksualvejledning og produktionsspil.
- 2) Fisketur.
- 3) Fremstilling af ting til bazar (fortsættelse af produktionsspil).
- 4) Det ulønnede arbejde i hjemmet.³⁾

Lærernes erfaringer efter de første fem - syv ugers kønsopdeling⁴⁾

Erik stod i starten noget usikker over for, hvad han egentlig skulle stille op med drengene. Udgangspunktet for kønsopdelingsforsøget havde jo været 'de stille piger' og ikke drengene. Nu fem uger inde i forløbet finder han det både relevant og nødvendigt, at der bliver arbejdet med begge grupper parallelt, fremfor at der kun fokuseres på det ene køn. Og dog ser han det som både logisk og forståeligt, at undervisningsforløb og arbejdsprocesser inden for de to kønsgrupper bliver meget forskelligartede.

Han og Lotte giver et eksempel på et tema, der fik vidt forskelligt forløb i henholdsvis pige- og drengklassen. Det var en vejledning om kroppen og den seksuelle udvikling. Forløbet havde i pigeklassen varet ialt to en kvart time, og var af Lotte oplevet som helt fantastisk, idet, der ingen grænser var for de ellers forsagte pigers iver og interesse. Pigerne udtaler, at de her fik den første oplevelse af at kunne tale frit om noget vedkommende, netop fordi drengene ikke var tilstede. Det samme tema forelagt

for drengene af den samme underviser havde hverken samme forløb, energi eller interesse. For drengene var emnet udtømt efter en lille times forløb. Havde det været anderledes med en mandlig lærer, eller er drenge i den alder mindre interesserede i emnet end piger?

Men forskellen på de to forløb var slående. Både sundhedsplejersken og Lotte havde i årevis undervist i seksualvejledning på skolen, og havde erfaret, at piger normalt ikke er tilnærmelsesvis så åbne, frie og ugenerte. De konkluderede, at den nye åbenhed måtte tillægges en blanding af tryghed pigerne imellem og i forhold til lærerene og ægte interesse. En tryghed, der danner basis for og muliggør overskridelser, så som her, hvor der blotlagdes en forbavsende frimodighed. De to undervisere besluttede fremover altid at præsentere seksualvejledningen på dette klassetrin i kønsadskilte grupper.

Lottes øvrige erfaringer med pigerne er også positive. Hun er nået meget længere med pigeklassen, end hun havde turdet håbe på. De har hver dag startet med 'runden'). Der er skabt tryghed mellem pigerne, og de er mere frie og modige. De har udvist en for Lotte forbavsende evne til at arbejde selvstændigt sammen og fuldføre opgaver uden voksenindblanding.

Generelt om kønsopdeling mener Erik, at det burde anvendes mere, dog afhængt af elevgruppen, gruppearbejdets indhold og produktets art. Tidligere har han selv brugt piger som det sociale kit, der fik grupperne til at fungere bedre, uden dengang at tænke på, at det var på pigernes bekostning.

Hans erfaringer med at arbejde med en ren drengeklasse er positive. Bortset fra mere uro i de første par uger, er han mere veltilpas og afslappet sammen med sit eget køn. Sammen har han og eleverne fået taget hul på nogle af de vigtige konflikter mellem drengene, der igen har været langt mere åbne og ærlige omkring deres problemer end de plejer at være, når der er piger tilstede.

Pigernes meninger om at gå i pigeklasse

Iben: Jeg synes det har været dejligt. Vi kunne en hel masse. Og de andre (drene) har ikke sådan grint af os ... vi har haft det mere frit og ku' sige noget mere - og mere dejligt: vi kunne gå uden at blive sparket, eller noget.

Dette var det spontane svar fra Iben, da hun blev interviewet efter at have gået i pigeklassen i syv uger. Denne ene sætning rummer antydningvis en skolepigens nye erfaringer om: læring, kompetence, tryghed og frihed, oplevelsen af større råderum og veltilpashed - og ikke mindst erkendelsen af fraværet af eller friheden fra ydmygelser og vold.

Umiddelbart kan dette synes som en overfortolkning; men i det følgende vil jeg lade pigerne selv, og mere detaljeret, fortælle om denne del af deres oplevelser og erfaringer med at gå i ren pigeklasse uden drenge, og om hvordan indholdet, organiseringen og lærerintentionerne opleves af dem.

Vi kan bedre koncentrere os

- Lone: Jeg synes, det har været sjovt og spændende at prøve kun at være sammen med piger. Det er meget anderledes og det har været helt mærkeligt, at der ikke har været drenge. Nu her til sidst er vi begyndt at blive lidt mere urolige, men i starten, da var det ligesom, der var så stille i forhold til hvad, der plejede at være. Det har været meget sjovt - men altså nogen gange så ku_ man lige komme til at savne drengene lidt, fordi vi lavede ikke selv sådan sjov i starten. (...) Og når vi sådan har været i rundkreds, så har vi snakket om os piger - der har vi snakket om os selv, ikke osse - så har Lotte kunnet fortælle noget, der kun drejer sig om piger - i stedet for at vi skulle sidde og høre om drenge, som vi egentlig ikke var så interesseret i - så har vi ikke skullet bruge tid på det! ...Og så har vi lært, at vi ikke bare sku sidde og folde hænder og trille tommelfingre - og lade dem (drene) ta' ordet!
- Intv: Hvordan har I lært det?
- Lone: Jo, Lotte, hun har sådan sagt: »ud med det«, hvis det var, at vi har sagt:: »Nej jeg vil ikke sige noget alligevel«, ikke osse? »Prøv nu at komme frem med det«.
- Ditte: Det har været rigtig skægt, vi har prøvet meget mere forskelligt end vi plejer at gøre, og det har været sådan, at der hele tiden skete noget
- Janne: ...og når vi er i pigeklassen, så kan vi bedre koncentrere os ...

Pigerne er på baggrund af allerede gjorte skoleerfaringer, i stand til - i konkret form eller på metaplan - at foretage både beskrivelser og vurderinger af den nye klasserumssituationen. Det er slående, at der er mere ro. Det fremgår ved en gennemgang af samtlige interviews - ikke kun det ovenfor citerede, at timerne især i starten forløber mere stille. Alle bemærker det, flertallet af pigerne nyder det, enkelte savner den »fis og ballade«, som drengene får æren af at levere, og som opleves som noget, piger ikke kan.

Pigerne har haft oplevelsen af at have brugt sig selv, at have været aktive deltagere i relevante diskussioner. Dette er en påfaldende ny erfaring. Det er gået op for pigerne, at undervisningen normalt ikke opleves nær så vedkommende. Andetsteds i interviewene fremgår det, at pigerne oplever drengene som dem, der tager tæten, og de slutter heraf, at det er fordi undervisningen normalt er drengerelevant.

Næsten alle pigerne fremhæver dette at have fået opfordringer af Lotte til at vove at udtrykke deres mening, og gennemgående er det, at de har følt sig trygge og frie, og har oplevet undervisningen som spændende og afvekslende.

Runden, pædagogik og dominans

I det følgende kommer pigerne nærmere ind på undervisningsform, indhold og samværsformer.

Intv: Hvad er runden for noget?

Bente: Altså vi sidder i en rundkreds, fordi så kan vi snakke sådan mere frit til hinanden. Vi sidder over for hinanden allesammen - (når man sidder to og to på en række, så kan man ikke rigtig se den der snakker og man sidder bag ved hinanden og sådan) - og så skal vi allesammen sige noget i rundkredsen. Lotte spørger os én og én, og så går hun hele vejen rundt. Hun starter bare fra én eller anden tilfældig

Intv: Bente, synes du, at I har kunnet bruge det til noget?

Bente: Ja, vi er blevet bedre til at snakke ... fordi dengang vi gik i drengeklassen (fællesklassen AMK), så turde vi næsten ikke sige noget, men nu siger vi jo lidt mere ... Det kan man osse mærke på nogen af de andre, som overhovedet ikke fik sagt noget, dengang vi var sammenblandede.

Marie: Det er også fordi, vi ikke skal være bange for de andre ... en dag, da (...) måtte vi ikke kigge på andre, vi skulle bruge vores krop og vores sanser og sådan noget.

Intv: Og oplever I, at I kan det?

Marie: Ja, nogen kan, og nogen kan ikke. Nogen er bange for at gøre det, andre er sådan mere ligeglade, fordi nogen kan godt føle sig barnlige. Jeg synes ikke, det er barnligt, jeg synes det er meget dejligt.

Pigerne kan beskrive den metode, som Lotte anvender for at få alle elever aktiveret: rundkredsen frem for den traditionelle opstilling i rækker. Alle opfordres og udfordres til at komme frem. Der trænes med tryghedsøvelser. Ingen skal være bange for at udtrykke sig. Og flere og flere oplever, at de tør mere, og begynder at forstå nogle af de mekanismer, der har været på spil i fællesklassen:

Bange for at blive til grin

Intv: Hvordan tror du, det ville have været, hvis I skulle have lavet sådan noget, mens drengene var her?

Marie: De ville dø af grin.

Intv: Og hvad ville I så have gjort, tror I?

Begge: Vi ville ikke have gjort det.

Marie: Det tror jeg ikke, altså.

Iben: Her snakker vi mere om tingene og bliver mere modige - tør sige mere - li'som, altså, når vi sidder der i runden - bare piger - man tør godt kvaje sig. Der er man ikke bange for, at der er nogen, der sidder og griner af een, eller at der er nogen, der siger: »Nej, altså, hvor er du dum, at sige sådan noget«- eller går ud og siger det til de andre, de kender, som så siger det videre til andre igen - og så føler man, at alle går og kigger på én, og man tør så næsten ikke gå rundt i klasseværelset eller ude i centralrummet.

Intv: Er det da sådan, når I er i den blandede klasse?

Iben: Ja, hvis vi er sammen med drengene, så - ligesom griner de af én. Og der er dem, der gør nar. De siger: Åh, kan du ikke engang det, eller sådan noget - ikke osse.

Intv: Jo, hvem er det så, der griner?

Iben: Det er dem af dem, der er bedst ... De siger: Åh, kan du ikke engang det? Nej, så er du godt nok også dårlig, og så bliver man ligesom ...

Intv: Betyder det så, at I siger mindre?

Iben: Ja, så er der nogen, der siger mindre ... fordi, hvis man kommer til at sige noget forkert, så er det ligesom man føler sig lille og tør ikke rigtig sige noget, så holder man sig i baggrunden igen - altså når der er nogen, der griner ad én ...

Om flovhed ved at dumme sig

Mona har også været igennem oplevelsen af flovhed og skam i forbindelse med at sige noget forkert:

... hvis man nu skal dividere et eller andet, så kommer de (drengene) lige med en dum bemærkning:» Æv, kan du ikke engang det i hovedet« - og så kommer de ude i frikvartererne: »Altså fjols, nu revner dine bukser, bare fordi du ikke kan regne« ... men så kan man jo bare lade som ingenting, men altså alligevel, man bliver flov, når de går og siger det, udenfor.

Intv: Hvor tror du, Nanna, det stammer fra, at man er påpasselig over for, hvad andre tænker?

Nanna: Det ved jeg ikke, det kan godt være, at nogen gange, når man siger noget, så begynder drengene at grine af det - det er ligesom

pigerne bedre forstår den mening, man har - og selv om de synes, den er dum, så kan de godt sige: »Ja, du skal have lov til at have din mening«, ikke osse? Det er mange gange drengene, de begynder bare at være ved at dø af grin: »Det er en åndsvag mening at have.« Men det er ligesom, at vi (piger) bøjer os for hinandens mening. Det er ikke sådan, at man skifter mening, men altså vi bruger hinandens meninger - det er ikke bare én, det går efter, vi får allesammen sagt lidt.

At drengene anvender strategien med at hævde sig selv ved at nedgøre andre, er noget næsten alle pigerne har erfaret, men de har ikke tidligere selv erkendt, at der kunne tænkes at være en sammenhæng mellem dette og deres eget udbytte af undervisningen. Det går først op for dem nu, hvor de i en periode har oplevet at være fri for denne form for underminering af deres egen aktive deltagelse. Men efter dette korte forløb i en klasse med kønsfæller og en lærer de har tillid til, som bevidst søger at opbygge nye omgangsformer og ny tolerance, er det blevet klart for dem, hvad der er én af de kraftigt medvirkende årsager til, at mange piger holder sig tilbage og ikke ytrer sig i klasseoffentligheden. De har prøvet det på deres krop: de ved nu, hvor bange de er for at blive til grin, og hvor meget det betyder for dem, hvad »andre« tænker om dem.

Igennem interviewene fremgår det at flertallet af pigerne specielt regner drenges vurderinger og udtalelser. Er det sådan, at elleve-tolv års piger, der iøvrigt fysisk og psykisk er mere modne end tilsvarende drenge, allerede har lært at sætte drenge højere end sig selv?

Om at sige noget andet, end det man mener

Iben fremhæver, hvordan hun oplever drengenes reaktionsformer som ydmygende og derfor undertrykkende for hendes egen verbale kommunikation i klassen. Julie går så vidt som til at 'forstille' sig for at opnå accept eller hindre en afvisning eller ydmygelse fra drengenes side:.

Julie: Ja, man er bange for at blive til grin over det, man siger. Man ved jo, de ikke synes det samme som én - men så, hvis man har sin egen mening, så tør man ikke rigtig sige det, så siger man bare noget, som man tror drengene ikke vil grine af - selv om det ikke er ens rigtige mening....

Lone derimod fremhæver, hvor godt det har været at få øvet sig i kunne/turde sige sin mening:

...så at prøve at få sagt sin mening - det synes jeg har været sjovt - og det skal man jo osse bruge til noget - man skal sige sin egen mening.

Intv: Hvad siger du til det, Nanna?

Nanna: Jeg synes det er rigtigt, det Lone siger, det kan ikke passe, at det er de andre, der siger deres mening, og så er man bare med ... man skal have lov til at sige sin mening, det er faktisk rigtigt, hvad Lone hun siger.

Iben og nogle af de andre piger omtaler to forhold, der begge har haft betydning for deres oplevelse af forløbet i pigeklassen, og som har forbedret den sædvanlige undervisning. Det første udspringer af den pædagogiske organisering og didaktik, som Lotte anvender, ved at gøre »runden« til en central del af undervisningen. Iben fortæller desuden om, hvor tilfredsstillende hun oplever det, at klassen samlet bearbejder et fælles tema. Dette savner hun til hverdag, hvor hun oplever at en evt. efterbearbejdelse højst forbliver individuel. Og Iben er ikke ene om denne erfaring. Alle pigerne er opmærksomme på »rundens« pædagogiske muligheder og forstår hvad Lottes intention med »rundkredsen« er, nemlig:

1) at få skabt tryghed og fællesskabsfølelse (solidaritet) som baggrund for at få alle til at sige noget, dvs. tale åbent og sige deres mening, at turde være forskellig fra andre, og at turde holde ordet i længere tid.

2) at give piger lejlighed til sammen at drøfte pigerelevante forhold og vilkår af fælles interesse og desuden

3) at få afprøvet, hvordan de kan støtte hinanden der, hvor de finder frem til, at de har fælles interesser.

Piger er ikke ens

Generthed også i pigeklassen

Helle er en af de såkaldt 'stille' piger, der sjældent siger noget i timerne overhovedet, hun konstaterer:

... Jeg synes vi siger mere - eller jeg synes i hvert fald, at jeg selv siger mere her i pigeklassen.

Intv: Hvordan tror du det kan være?

Helle: Jeg ved det ikke - måske er det fordi, at man var lidt bange for, at der var nogen, der skulle sige noget til én.

Helle fortsætter med at fortælle, at hun stadig er lidt bange for at sige noget forkert - også i pigeklassen.

»Men jeg siger lidt mere inde ved pigerne - der er man osse mere ...«

Intv: Hvorfor det, tror du?

Helle: Det ved jeg ikke. Jeg tror bare jeg siger mere ... jeg ved ikke hvorfor, men det synes jeg bare, jeg gør.

Større krav til selvdisciplinen i pigeklassen?

Signe er en af de piger, der til daglig er både fri og uhæmmet - også i fællesklassen - af nogle af drengene endda beskrevet som dominerende, hun definerer 'runden' i kraft af dens disciplineringsform:

Signe: At man skulle sidde stille og ikke vippe på stolene - at man skulle snakke alle sammen - køre hele vejen rundt, og hvis der var nogen, der ikke kunne (sige noget), så vendte man tilbage - så man havde nået at tænke på det, man ville sige.

Intv: Hvad synes du om det princip?

Signe: Jeg synes det er lidt strengt, men alligevel, man skal jo også lære at kunne sige noget. Der er jo nogen, der er sådan stille og ikke rigtig tør sige så meget..

Intv: Er de blevet bedre til at sige noget?

Signe: Ja, de er blevet tvunget til at sige noget ... så går det bedre ... når man sidder i en rundkreds så er det ligesom - så er man begyndt at snakke meget mere sammen, og sådan mere lige fået sagt sin mening.

Alle pigerne har enten oplevet det hos sig selv eller kan se at 'runden' har fungeret frigørende for de stille piger. Enkelte oplever formen som noget tung eller hæmmende. Det individuelle og spontane, som et par af dem sammen med en hel del drenge klarer sig godt med i den mindre stramt strukturerede klasseoffentlighed, er der ikke plads til her. Det er iøvrigt den erfaring jeg har fået ved at følge projekter, der har ønsket at styrke piger, at piger generelt fungerer bedst i strukturerede og for dem over-skuelige rammer. Omvendt hævder jeg, at jo mere anarki eller jo mere kræfterne får frit spillerum - jo stærkere virker janteloven alias 'jenteloven'. Drengene dominerer endnu mere - piger trækker sig tilsvarende.

Vi er simpelthen blevet så gode venner

Alle pigerne på nær én finder, at kammeratskabet mellem pigerne er blevet forbedret. Flere af dem beskriver, at der var større tendens til par- og klikedannelse i den blandede klasse. Det har været en oplevelse for dem at fornemme fællesskabet i det at være sammen i større grupper eller alle sammen. Klikkerne er forsvundet og som Iben siger : »føler vi os mere samlede ... selv om der stadigvæk er nogen, der går sammen« Pigerne beskriver desuden, at de har kunnet stå sammen og hjælpe hinanden, f.eks. når drengene har forulempet enkelte af dem. Og det er ikke fordi, de ikke har været uenige eller har skændtes. Det har de, men er kommet hurtigt over det igen. Sammenfattende har piger lært hinanden bedre at kende og føler, at de har fået flere venner. De har ikke så mange forklaringer på, hvorfor

det mon er gået sådan. Men jeg har interviewet 8.-10. klasses piger, som også har erfaringer med kønsopdelte undervisningsforløb fra henholdsvis Hårup Skole, Kalbyrisskolen, Næstved, og Elisabet Garret Andersen School, London, om det samme fænomen. Og alle siger de samstemmende, at drenges tilstedeværelse skærper konkurrencen - pigerne indbyrdes - og er med til at fremme klikedannelse og uvenskab på bekostning af fællesskab og samarbejde.

Ditte og Janne var som de fleste af eleverne til at begynde med imod eksperimentet med at dele klasserne efter køn. Deres erfaringer opsummerer de her:

Ditte: Ja, det var jeg osse lidt skeptisk over ...

Janne: Ja - der var jeg sådan: Uh, hvad skal vi dog der, jeg kan ikke forstå, hvorfor vi skal skilles ad, hvis vi netop skal lære noget om ligestilling.

Ditte: Vi synes ikke vi kunne særlig godt med de piger fra den anden klasse og sådan.

Janne: Nej, men nu er vi simpelthen blevet så gode venner.

Ditte: Ja, vi er blevet rigtig gode venner.

Janne: ...på en måde tror jeg ikke, at vi rigtig kan finde ud af det, når vi kommer sammen med drengene igen.

Intv: Hvad frygter du, der vil ske?

Janne: Jeg tror ikke, vi kan enes med dem, for det kan vi heller ikke nu i frikvartererne. Det er nok, fordi vi savner hinanden lidt, så går vi og driller hinanden lidt, og de slår ... og så ender det med, at vi siger det til læreren. Og så får ham, der har gjort det skældud, og så går de bare og er sure på os - drengene, de er blevet så vilde, synes jeg, efter de har været i drengeklasse ... Og vi er blevet bedre, sådan selvsikre.

Ditte: Vi kan mere stå imod, hvis de siger noget til os.

Janne: Ja, og stå sammen om det.

Nu har jeg ladet pigerne tale for sig. For mig, der ud over at lytte til dem har været med i klassen, er det tydeligt at disse elleveårs piger har fået en fælles erkendelse af nogle af de mekanismer i fællesklassen, som de både er ofre for og medaktører i. De har under trygge rammer fået lejlighed til som gruppe og individuelt at få bearbejdet egen adfærd og øvet sig i at ændre på det, de oplevede som hæmmende. De har fået opbakning, personlig deltagelse og er blevet mere selvbevidste. De ønsker flere pige-klasser, men er også spændte på om de kan bruge det de har lært, når de er tilbage i hjemklasserne sammen med drengene.

Ansætser til en pige-pædagogik

Lotte fik hen ad vejen klarere og klarere forestillinger om, hvad hun fandt vigtigst i arbejdet med pige-klassen her på 5. klassetrin. Hun formulerer det selv således :

- at have tillid til fællesskabet
- at turde udtale sig, så andre lytter og tager én alvorligt
- at arbejde med sin krop
- at arbejde i gruppe
- at få ansvar
- at kunne være piger sammen
- at det er normalt at tale om følelser
- at finde begge køn anerkendt og ligeværdigt behandlet i det materiale, man arbejder med, de bøger man læser og de situationer, man sættes i eller vælger sig i
- at kunne overskride nogle normgrænser - nogle angstgrænser

Den pædagogik, som Lotte anvender, har elementer af både kompensatorisk-, pigevenlig- og frigørende pædagogik. Det er ikke altid på samme tid, der er udvikling i både proces og indhold. I mannequinforløbet, hvor pigerne får lejlighed til at iscenesætte sig selv og afprøve drømme, som i vore øjne er ret så stereotype, er pointen, at pigerne har fået lov til at være totalt selvforvaltende, og at de reelt får erfaringer med at få et gruppearbejde til at fungere i beslutnings-, arbejds- og produktfasen. Næsten alle pigerne fremhæver denne pigesamarbejds erfaring som noget af det bedste ved pige-klasserforløbet. Som eksempel på forløb, der som mål har haft den enkelte piges personlighedsudvikling kan nævnes arbejdet med at kende sin egen krop og dens muligheder og sensitivitets- og tryghedsøvelserne. Desuden har der som fælles stof været bearbejdning af en trivialnovelle og seksualvejledningsforløbet. Alt i alt har netop disse dele af forløbet berørt pigernes selvopfattelse herunder egen individuelle kønsidentitet.

Ud over det personligt overskridende har intentionerne med undersøgelsen af arbejdsmarkedsforholdene i lokalområdet været at få pigerne til at udføre for dem ret så utraditionelle ting som at gå ud i byen og interviewe. Overskridelsen ligger her i både at få piger til at forholde sig til arbejdsmarkedsforhold: herunder arbejdsvilkår, løn i relation til kønnenes ligestilling (frem for det omsorgs-forløb som drengene gennemgik tilsvarende) og klare det at kontakte fremmede og selv styre det optage-tekniske og senere den statistiske og indholdsmæssige bearbejdning. Lottes overvejelser er bestemt af to forhold: på den ene side elevernes udviklingstrin og de signaler og behov, som disse piger i deres præpubertet ytrer, og på den anden side hendes eget ønske om at kompensere for deres faktiske erfaringsmangler.

Flere af pigerne oplever Lotte som en omsorgsfuld mor, men det er min opfattelse, at Lotte mere påtager sig rollen som den solidariske kvindelige leder (lærer), der godt nok anerkender omsorg, ja faktisk ser tryghed som forudsætning, men som derfra ønsker, at pigerne skal have oplevelser af at overskride egne grænser. Pige-pædagogikken bliver både understøttende og udfordrende med vægt på det sidste. Det er ikke en kuvøsepædagogik, som bekymrede eller kritiske røster har rettet mod de rene pigeforløb i skolen. En oplagt fare, som man skal være opmærksom på. Det er i mine - og jeg ved også Lottes øjne - fejlagtigt, hvis pigeundervisning udelukkende bliver identisk med bekræftelse.

Runden som anvendes i både pige- som drengeklasse er en form, der er inspireret af bl.a. kvindebevægelsen og har til mål at fremme symmetrisk og jævnbyrdig, ligeværdig kommunikation, og imødegå dominans og hege-moni. I den flade struktur har alle lige ret til at udtrykke deres meninger, og alle kan forvente at kunne få respons. Den passer bedst til mindre grupper og bliver, som nogle af pigerne har oplevet det, lidt »tung«, når alle 19 piger forventes at være lige aktive. Runden er derfor ikke velegnet i alle pædagogiske situationer, men sådan som Lotte har anvendt den her, bygger den på ønsket om at pigerne i fællesskab opnår: indsigt i mekanismer (herunder herskerstrategierne), der undertrykker piger, at få forholdt sig til dem - først på det verbale plan i runden - siden at spille rollespil og lave øvelser, hvor nye erfaringer og grænser afprøves, med det formål sluttelig at støtte pigerne i at støtte hinanden i situationer, hvor de objektivt som subjektivt har fælles interesser.

Det, Lotte laver, er ikke bare kønsadskilt undervisning. Det er en undervisning, der tager stilling og parti, og som vedkender sig sin værdiorientering:

Lotte selv hverken føler sig eller er en klemt kvinde. Men hun er kvinde og har som andre kvinder på sin egen krop erfaret aspekter af kvindeundertrykkelsen. Og med en bevidsthed om de samfunds- og institutionsskabte kønsforskelle og -uligheder ønsker hun, at pigerne skal møde og opleve et modbillede. Det er ikke Lottes forestilling, som nogle af liberal-feministerne i flere af de engelsksprogede lande mener, at bare man får pigerne for sig - fritager dem for den mandlige dominans og omgangsform, så vil piger af sig selv udvikle en pige/kvindesolidarisk forståelse og derved blive i stand til at handle op imod den undertrykkelse, de udsættes for og indgår i.

Den metode, som Lotte anvender i sin pige-klasse er, for at blive i den engelske terminologi, nærmere radikal-feministisk: Den handler om på én og samme tid at afdække drenges dominans- og undertrykkelsesformer og at styrke pigerne.

Om at være kvindelig lærer for piger

Lotte: Det med at undervise piger sammen, det har faktisk overrasket mig. Jeg havde nok et ret fastlåst syn på, hvad jeg kunne opnå med piger. Men jeg synes, at vi er nået meget længere, end jeg havde forestillet mig. Det forløb, hvor de planlagde alt selv lige fra første strøtanke til at fuldføre fremlæggelsen, det synes jeg er flot. Jeg tror ikke, jeg har oplevet i mine sytten år som lærer, at jeg ikke har skullet blande mig. ...Det, der virkelig betød noget for mig var, at få pigerne til at tage stilling. Til opbygning af tryghed omkring dette brugte jeg en samtalekreds - runden - som blev vældig populær. Her blev det efterhånden naturligt at tage stilling og at formulere sig. Lige fra starten, hvor det drejede sig om livretter, om piger er onde ved hinanden? eller om der er nogen som helst undskyldning for vold?

Som vigtige forudsætninger for en pigepædagogik ser hun:

- Lærerens holdning, indsigt og vilje
- Den kvindelige lærer som rollemodel (især i fysik, sløjd)
- Den kvindelige lærers alsidige uddannelse, både fagligt (fysik, data) som alment praktisk
- at få pigers værdier og begrebsverden med ind i læseplanen
- at piger gives mulighed for at udvikle deres kreative sans, og at denne bliver anerkendt og ikke mindst at
- at piger gives indsigt i hersker-mekanismerne, og hjælp til at finde modstrategier

Drengenes meninger om at gå i drengeklassen

Intv : Hvordan er det så at gå i en ren drengeklasse?

Peter: Vi larmer mere, end når vi er sammen med pigerne

Intv : Hvad synes du om det?

Peter: Jeg synes ikke sådan - det ved jeg ikke. Det er lige godt, som når vi er sammen med pigerne.

Simon: Man kan godt høre, der kun er ene drenge i klassen, hvis der var nogle piger med her, så havde vi ikke råbt så meget - for så havde de nemlig sagt til os, om vi ikke godt gad tie lidt stille.

Peter: Men når der ikke er nogen piger, så råber vi bare op, for så er der ikke nogen til at sige det - og så får vi også lidt mere skæld ud.

Alle drengene er optaget af forskelle i støjniveauet. Peter og Simon generer det, andre synes at det er »fedt«. De mener, at det høje støjniveau var

tydeligst i starten af forløbet. I pigeklassen sker det modsatte i flere pigers øjne; de er alt for stille i starten, men efterhånden blev de mere sprælske og frie.

Det er drengenes oplevelse, at pigerne i dobbelt forstand er garanter for roen. Ved i sig selv at være der, og ved at tage ansvar for at skaffe ro eller sørge for at læreren skaber ro. Flere af drengene oplever, at de får mere skældud for at være højroastede og urolige i drengeklassen end sædvanligt. Alligevel virker det befriende, for de er bevidste om, at de ikke som sædvanlig bliver gjort til syndebukke. Det fremhæves, at de mange klager og udskældninger fra lærerside over at være for at dominere over for pigerne er borte, og det føles rart.

Men hvordan har drengene iøvrigt oplevet at gå i ren drengeklasse?

Savnet af pigers service og hjælpsomhed

Simon: Jeg synes, der er dårligt at vi skulle i drengeklasse. Det er ikke så sjovt. Det er meget bedre at være sammen med pigerne, fordi det her, det er kun drenge. Jeg synes ikke vi skulle gøre det igen. Hvis nu de begynder at snakke om det, så gider jeg ikke. Det er så kedeligt det her. Og vi har jo prøvet det én gang før, og nu skal vi én gang til!

Intv: Hvad er det, der er kedeligt ved det?

Simon: Jeg synes - hvis jeg går hen og spørger én, så gider de ikke hjælpe mig. Hvis pigerne var her, så gad de godt hjælpe mig. Og hvis jeg ikke kan finde ud af det, og Erik ikke er inde i klassen, så bliver jeg nødt til at vente, til han kommer, ellers er der ikke nogen, der vil hjælpe mig.

Drengene kan klart deles i tre grupper afhængig af deres syn på det at gå i drengeklasse. Peter og Simon tilhører den gruppe af stille og hverken socialt eller fagligt udfarende drenge, der absolut ikke synes ret godt om at gå i drengeklasse. Simon erkender, at pigerne både var mere hjælpsomme og mere rolige at have som klassekammerater.

Det er et kendt fænomen i meget af klasserumsforskningen, at piger fungerer som hjælpelærere og iøvrigt yder drenge service. Lasse, der er enig med de to, siger som noget af det første, da han interviewes, at han savner pigerne, fordi han låner viskelæder, blyanter og lign. af dem, når han selv ikke har sine ting med.

En anden gruppe drenge er ret så toneangivende og vil gerne bestemme. De og deres allierede ønsker at bevare drengeklassen. En tredje gruppe kan se både fordele og ulemper ved begge typer og foreslår spontant at de skiftevis går i fællesklasse og i drengeklasse.

Anton kan slet ikke lide at gå i skole og ville foretrække ikke at møde op.

Flere konflikter og mere drilleri i drengeklassen

Som observatør oplevede jeg tydeligt, at der både er et højt støjniveau og en »roden rundt« mellem hinanden. En slående forskel fra pigeklassens ro, men dermed ikke sagt, at det er en dårlig oplevelse. Tværtimod er drengenes lidt kejtede umiddelbarhed det, som ofte indtager os voksne. Den første dag jeg observerer i klassen, er der en kvindelig journalist til stede. Vi har først observeret i pigeklassen og har derefter et par timer hos drengene, og - som var det lige efter bogen - bliver vi begge helt charmeret af drengene og deres umiddelbarhed.

Spørgsmålet er at forstå, hvad det egentlig er, der sker, og hvad det er, drengene selv erkender. Dette at slås meget, som kærligt forstået giver kropskontakt og udladning for opsparet rastløshed ved at skulle sidde stille i timerne osv. har ført nogle af dem ind på et spor, hvor stort set al form for kommunikation »klares« ved, at man farer i hovedet på eller langer ud efter hinanden.

De timer, jeg observerer, starter med at skulle udrede slåskampe, mobning og voldelige angreb fra frikvartererne eller konflikter og kampe opstået for næsen af os. Erik bruger megen tid og tålmodighed på at få snakket med drengene om det, der foregår, og på at finde andre og mere konstruktive omgangsformer. Mange af de ikke toneangivende drenge kommer ind på dette i interviewet. Er det sådan, at i stedet for pigerne er det nu de ikke-aggressive stille drenge, der er genstand for hån, drillen, spark og slag?

- Peter: Der er også nogen gange når ham, der hedder Anton bliver drillet. Det gør de nogen gange, når læreren er gået. Engang da sad ham Anton og mig og læste - vi er ikke ret gode til at læse - da sad vi derovre (peger), så lige pludselig smed de puder efter ham.
- Intv: Var det ikke sket, hvis I gik sammen med pigerne?
- Peter: Nej, det var det ikke. Og hvis han blev drillet, så gik vi (piger og drenge) altid hen og trøstede ham.
- Intv: Trøster I ikke hinanden i drengeklassen?
- Peter: Neej-jo, vi trøster ham stadigvæk.
- Intv: Hvem er vi?
- Peter: Mig, Simon, Poul gør og Mogens.
- Intv: Og hvem er det så, der driller ham?
- Peter: Det er Jannik og Benny.
- Simon: - og David og Mads, de driller ham også.

Delte meninger om at gentage forsøget med en ren drengeklasse

Også Lasse og Rune hører til den gruppe, der hellere delte klasse med pigerne. På spørgsmålet om han kunne tænke sig at gå i drengeklasse igen, svarer Rune:

Ja, en uge, det ville jeg godt, men hvis det er sådan noget med 8 uger igen, så ved jeg ikke rigtigt. Jeg gider ikke komme i skole for tiden, for det er ikke rigtig noget ved.

Benny og Mogens hører til blandt dem, der foretrækker at veksle, Mogens siger:

Det er selvfølgelig svært - men jeg kunne godt tænke mig at blive her i drengeklasse

Intv: Det kunne du godt?

Mogens: men jeg kunne også godt tænke mig at komme tilbage. Altså man kunne godt lave det sådan, at én måned, så var man sammen med både piger og drenge, og så i to måneder, så var man sammen drenge og drenge og piger og piger - sådan skiftedes.

Nogenlunde samme bud har Per, da han bliver spurgt.

Intv: Hvis nu du skulle være helt ærlig, synes du så det her skulle fortsætte?

Per: Ja. Og så kunne vi stoppe et stykke tid, og så begynde igen

Intv: Det kunne du godt tænke dig?

Per: Ja.

Intv: Hvad er fordelene ved det ?

Per: Det er sikkert, at der ikke er piger til også at (stopper op) - For os drenge, vi vil nok hellere læse noget om motorer og fodbold og sådan noget, men pigerne, de er nok mere interesseret i tøj og sådan noget. Og Erik han gør det sådan, at det er på vores præmisser - altså på vores vegne, at han gør det her.

En stor gruppe drenge nyder det »frirum«, de har fået etableret i drengeklasse. Først og fremmest frikvartererne, som næsten alle drengene benytter til at spille fodbold i. De er nok til at kunne spille kamp, og for nogen er dette argument nok for at blive i drengeklasse. Jannik, Mogens, Steffen, Martin og David er svorne tilhængere af drengeklasse, Martin og David tillige gode informanter.

Intv: Hvordan er det med Jer selv, ville I godt have fortsat i drengeklasse?

Martin: Ja, et år eller to ville jeg i hvert fald gerne.

David: Det ville jeg i hvert fald også gerne (...) Det har da været meget hyggeligt. Jeg synes det har været meget godt at finde ud af, hvordan det var - også hvordan det har været i gamle dage også. Det er osse noget nyt at prøve. Det er ligesom at prøve at gå i en anden skole. Vi har emnedage om fredagen og vi prøver nogle andre ting, som vi ikke får lært i den 'rigtige' skole.

Intv: Kunne du godt tænke dig, at det her skulle fortsætte?

- Martin: Ja, sådan op til 8. klasse. Så kunne vi begynde at gå sammen igen, så vi gik til eksamen sammen med pigerne.
- Intv: Du kunne godt tænke dig, at det skulle være tre år mere?
- Martin: Ja, så lærer vi også hinanden bedre at kende, men vi kommer også til at gå meget sammen i frikvartererne, alligevel.
- Intv: Så selv om I ikke skal fortsætte sammen i drengeklasse, så vil kammeratskabet mellem Jer drenge komme til at holde, tror du?
- David: Ja!
- Intv: Har du fået nogle nye kammerater?
- Martin: Ja, og jeg har lært dem fra den anden klasse bedre at kende.

Om at blive til grin

Drengene har det delvis på samme måde som pigerne med hensyn til generthed og det at blotte sig. Det er meget pinligt at blive gjort til grin:

- Intv: Hvad var der godt ved at gå i drengeklasse?
- Martin: Pigerne var der ikke, så var det ligesom, det var mere sjovt at være der, når vi ikke havde nogen piger. Man passer lidt mere på, når pigerne er der, jo.
- David: Man passer på ikke at sige noget dumt.
- Martin: - at man ikke siger noget forkert så pigerne »Ahr, hvor er du dum at høre på« og alt sådan noget. Det skal man passe på med, når man er sammen med pigerne, for så kan man godt være ude, altså (...) altså ude i det yderste.
- Intv: Hvad vil det sige at være ude i det yderste?
- Martin: At man siger noget, man ikke skulle have sagt. Så sidder pigerne der og hvisker: »Det var altså dumt, det han sagde« - det skal man passe på.(...) Altså, jeg kan godt at være sammen med pigerne, men altså jeg kan bedre lide at være sammen med drengene - man passer ikke så meget på, når man ikke er sammen med pigerne.
- Intv: Hvordan har du det, når drenge griner af dig?
- Martin: Så bliver jeg temmelig ked af det.
- Intv: Hvad er værst, når pigerne eller drengene griner.
- Martin: Når det er drengene. Jeg kan slet ikke lide, når nogen griner af mig - så bliver mine ører røde.
- Intv: Hvorfor er det værre, når det er drenge?
- Martin: Det er fordi, så kan man komme til at være uden nogen kammerater.

Men er det ydmygende for en dreng at være til grin for en pige, er det allerværst at blive gjort til grin over for de andre drenge. For både piger

og drenge er det over for drenge - de mest værdsatte! - at det er mest pinligt.

Drengene udtaler sig i interviewene om langt flere forhold, end her gengivet. Men det fremgår klart, at det for dem ikke har været en éntydig fornøjelse at gå i ren drengeklasse. Generelt set har de været glade for temadagene, indholdet i undervisningen, som de har oplevet værende på deres præmisser, og for Eriks rolle i drengeforløbet. De har desuden nydt, at kunne samles til fodboldhold i frikvartererne. Men de har haft mange konflikter indbyrdes, og det har været belastende både for de involverede og de andre klassekammerater.

Det fremgår desuden, at en del af drengene er misundelige på det, der foregår i pigeklassen, de kan ikke affinde sig med, at pigerne laver noget, som de ikke har del i.

Ingen af pigerne kommer i deres udtalelser ind på, at de misunder drengene deres undervisning. Til gengæld er der en gruppe piger, der normalt er vilde efter at spille fodbold sammen med drengene, der har svært ved at klare, at drengene »er nok i sig selv«. Og det kommer der så en del konflikter ud af mellem de to klasser. Disse bliver bearbejdet i runder i henholdsvis pige- og drengeklassen.

Det, drengene savner, er den hjælpsomhed og større fredsommelighed, som karakteriserer fællesundervisningen og den rolle som pigerne spiller i den. Også nogle af pigerne tilkendegiver, at de faktisk savner drengenes opmærksomhed, og ud over, at de blander sig i drengenes frikvarters-fodboldspil, iværksætter en lille gruppe piger en smædedigte-kampagne over for enkelte drenge. I frikvartererne er der, mens delingen står på livlig aktivitet imellem kønnene - og ind imellem er den mere akavet end konstruktiv !

Men alle er efter min og lærernes vurdering blevet meget mere bevidste om egne normer, adfærd og handlinger. Og det er vores forståelse, at pigerne som den mest undertrykte gruppe også er dem, der har erkendt mest og er stærkt parate til at kæmpe for retten til at være meddefinerende på det, der forgår i den kønsblandede klasseoffentlighed.

Ansatser til en drengepædagogik

Efter forløbet i drengeklassen finder Erik det vigtigt at lærere, der ønsker at arbejde med drengepædagogik anerkender:

- at normsættet hos drenge er anderledes end pigers
- at skolens krav - dens boglighed, dens tilpasningskrav, forudsigelighed og repeterende virksomhed, er størrelser, som mange drenge ikke køber uden sværds slag

- at skolen ved at »gå med« på drengenes ønsker måske kan ændre sig, så det også kommer pigerne tilgode og
- at man - ved at gøre det sammen med eleverne - kan fremme demokratiet i skolen.

Erik oplever, at i drengeklasse bliver rummet et livligere, større og mere kreativt felt at arbejde i. Han føler, at han derved tvinges til at respondere på drengene og deres behov og beklager, at det ofte bliver i negativ form på grund af de rammer, skolen afstikker. Men netop her ser han også udviklingsmulighederne, hvis man evner »at gå med«, som han kalder det.

Eriks pædagogik satser som pigepædagogikken på det understøttende og udfordrende. Det er bare på vidt forskellige områder. Det udfordrende ligger her primært i at skabe et understøttende og trygt miljø for bearbejdning af personlige relationer og konflikter, som drengene konstant har problemer med.

At få dem til at indse det hensigtsmæssige i at arbejde med udvikling af et ikke konkurrerende fællesskab og dernæst at få skabt tryk nok og metoder til at udvikle dette, var nok den største udfordring for Erik. Drengene havde længe opfattet Erik som pigernes væbner og var ikke helt tillidsfulde, da projektet startede. Da undervisning og samarbejdsforløb i stigende grad kom til at afspejle drengenes egne ønsker og valgte problemstillinger, begyndte de at åbne sig.

Hånd i hånd med, at de reelt fik større indflydelse på indholdet i undervisningsforløbene, stillede Erik krav om at blande sig i processerne og elevernes indbyrdes behandling af hinanden. Konflikter bearbejdedes og der taltes om følelser. Også Erik anvendte rundeformen, når mobning eller magtmisbrug blev taget op. I lighed med pigerne arbejdede også drengene med et personlighedsudviklende kursus, nemlig assertionstræning. (Drenge i og uden for rollen).

Og parallelt med pigernes arbejdsmarkedstema, udfordrede Erik drengene med temaet: Det ulønnede arbejde i hjemmet. Der opstod dog konflikter i et par af grupperne med hensyn til fordeling af arbejdet med oprydning, rengøring, madlavning, vask og pudning af sølv og kobbertøj. Der var højest prestige i madlavning og at vaske i maskinerne!

Drengene er blev støttet i og udfordret til at være ansvarsbevidste i samarbejdsprocesser, at udholde kulde og strabadser på en selvvalgte fisketur og at tage større hensyn til hinanden i de daglige konflikter. Som Erik udtrykker det »trådte kampen om »førstepladserne« efterhånden i baggrunden, ikke blot på grund af den nye konstellation - men som princip«. Kammeratskab, som var drengenes udtryk for det ikke- hierarkiske og ikke-koncurrerende sammenhold drengene imellem, blev forbedret på grund

af, at konflikter blev løst eller bearbejdet, og forholdet mellem den mandlige lærer og drengene blev gradvist mere åbent og fortroligt, hvilket igen var en forudsætning for, at følelsesladede holdninger og konflikter kunne bearbejdes.

Via sin accepterende og konfronterende drengepædagogik lykkes det for Erik at få drengene til at blive mere afslappede, mindre konkurrerende og mere åbne. De indså, at de er nødt til at være mere sociale og hjælpsomme over for hinanden og i 'runden' tale offentligt om følelser - med og uden tårer.

Om at være mandlig lærer for drenge

Erik: Det var dejligt at være fri for at skulle balancere på »retfærdighedens« tynde æg. Jeg kunne lave mere og være mere afslappet. Jeg følte en helt anden form for respekt omkring min person og tillid til, at jeg s'gu var deres lærer. Følte deres solidaritet.... Det er meget anderledes end i den blandede klasse. Jeg tror også, at drengene har oplevet det som en befrielse, at de ikke har ét bestemt image at leve op til, ikke at skulle demonstrere og vise hvilke supermænd, de jo ikke er. Jeg synes jeg har oplevet at de er blevet virkelig åbne, og her kunnet snakke ærligt om nogle ting, som vi aldrig kunne have snakket om i den samlede gruppe af piger og drenge.

Opsummerende siger Erik om at arbejde med drenge:

- forstå dem
- accepter dem
- gå med dem
- styr tingene sammen med dem og
- erkend din egen kønsidentitet i samværet med dem

I fællesklassen igen

Da eleverne har været tilbage i hjemklasserne et par måneder, erkender flere af pigerne dog, at det er svært at slå igennem. Men spørges drengene, er de ikke et øjeblik i tvivl om, at pigerne som enkeltpersoner og som gruppe har fået ny styrke. De har det ambivalent med det. På den ene side synes de, at det er godt, at pigerne tør noget mere, på den anden side oplever de det som irriterende. Og da nogle af pigerne begynder at rende efter nogle 6. klasses drenge, kender forargelsen (jalousien?) ingen ende.

Det er lærernes oplevelse, at forsøget har betydet, at pigeforagten er aftaget. Drengene, der leger med piger bliver ikke drillet, pigerne er blevet mere aktive

med hensyn til at insistere på at være med i timerne, i lege som kortspil og fodbold, til at stille og besvare spørgsmål, alt i alt til at synliggøre sig. Enkelte af pigerne er »faldet tilbage« i mere passive roller, men erkender det og arbejder med det. Der er gære og røre. Og lærerne har til stadighed kønsaspektet med i både planlægningen og udførelsen af undervisningen. De er bevidste om ligestillingsaspektet, når de arbejder mod de overordnede mål, der handler om elevdemokrati, -indflydelse og selvforvaltning. Og ind imellem, når det vurderes hensigtsmæssigt, bliver deres fælles elever delt op på tværs i kønsadskilte klasser. I 6. klasse i faget hjemkundskab, i 7. i tysk- og fysiktimer og i 8. klasse i samtidsorienteringstimerne i et halvt semester.

Tre år senere

Før forløbet i 8. klasse geninterviewer jeg et par af pigerne. Forespurgt om deres ligestillingsprojekt har betydet, at piger og drenge i dag bestemmer lige meget i deres klasse, siger de:

Lone: Ja, det synes jeg - sådan var det ikke engang, men det er det nu

Ditte: Jo, det synes jeg altså.

Lone: Det synes jeg ikke.

Intv.: Hvordan var det engang?

Lone: Jeg synes, det var ligesom engang - det ved jeg ikke, om det kun var mig, men da lod jeg mig dominere af nogle drenge - det var ligesom om: når de siger det, så er det sikkert rigtigt - og jeg ville ikke brokke mig ... - nu er det mere ...

Ditte: Før der sad man - nej, nu må vi ikke sige noget, for så bliver de sure. Men nu siger vi det bare - så må de sgu blive sure.

Intv.: Hvor kommer den nye styrke fra?

Lone: Jeg synes, at det begyndte i pigeklassen.

Ditte: Ja, da begyndte det rigtigt. ...

Lone: Ja - da var det først vi begyndte at sige drengene imod.

Ditte: Fordi vi skulle blive stærkere imod drengene.

Lone: Vi skulle lære at kunne klare os over for dem.

Intv.: Hvordan lærte I det - eller lærte I det?

Lone: ... altså Lotte hun ... snakkede med os - hvor vigtigt det var, at vi turde sige fra og skubbe fra i stedet for altid at sige ja og nej og amen. ... før sagde jeg aldrig min mening - det var over for alle mulige mennesker, ikke - også i klassen, hvis drengene sagde noget ... nu, da finder jeg mig bare ikke i, hvis andre sidder og rakker ned

Intv.: Det vigtigste I har opnået med pigeklassen?

- Ditte: Det er nok selvtillid, altså vi har lært at være os selv - og der er ikke andre, der skal rette på en eller sådan noget der - og at have vores meninger.
- Lone: Det med selvtillid - det har Lotte fremhævet, at vi er alle gode til et eller andet - altså alle mennesker er gode til et eller andet.

Efter samtidsorienteringsforløbet interviewes et par af drengene om deres oplevelser af drengeforløb:

- René: Altså da vi var delt, da lærte vi ligesom hinanden at kende i dybden. Altså det var en meget overfladisk måde vi kendte hinanden på inden. Hvis vi f.eks. havde været ude at og spille fodbold, og et eller andet var sket, så ku' man gå bag om tingene og finde ud af, hvorfor det var sket. Det ku vi ikke rigtig før. Det var ligesom man fik en dybere mening med tingene. ... Også en anden ting, der var meget godt. Det var da vi havde seksualvejledning. Der kunne vi pludselig sidde og snakke om det. Men før kunne vi ikke ... fordi det ku' vi bare ikke. Hvis vi sidder og snakker om sådan noget, så sidder pigerne og det halve af klassen og griner.
- Henning: Man holder et eller andet tilbage, end når man bare er drenge. For så vil pigerne sidde der og sige: hvad er han for én. Os drenge vi har jo nogenlunde de samme problemer.⁵⁾

Om at polarisere og gøre det til en pædagogisk metode i arbejdet med ligestilling-ligeværd

Det at skifte mellem faser af fællesundervisning og af kønssegregeret undervisning har specielt i Projekt Pige Klasse - Drengeklasse haft en mærkbar effekt, hvad elevernes bevidsthed om sig selv og hinanden angår. Forskelle mellem pigers og drenges normer og adfærd er blevet mere synlige. Dette har givet de to lærere muligheder for at fokusere på det, der var den specielle kønsgruppes særlige styrkesider eller svage sider. Og eleverne er i kraft af de opdagelser, de har gjort sig om deres egen gruppe og dennes måde at interagere med det modsatte køn på, blevet opmærksomme på ulighed og forskelle samt på hvad, der burde forbedres i undervisningen og det daglige samvær.

Drengene udtaler, at de i 8. klasse er blevet opmærksomme på at den megen fokusering på det at spille fodbold i frikvartererne kom til at højne konkurrencen og præstationselementet i drengenes indbyrdes relationer, og at de synes, at kammeratskabet er blevet forbedret af at de holdt op og ikke kun vurderede hinanden efter, hvor gode de var på banen.

I og med at pigerne blev afslappede over for hinandens forskelligheder, opdagede de, at de også havde fælles interesser, og at de kunne støtte hinanden, hvis de erfarede, at nogen kom i klemme i fællesklassen. Begge

klasser nød den særlige opmærksomhed og fokus på egne problemstillinger, som lærerne gav dem. Pigerne erfarede, at de blev mere åbne og frie, når de var alene sammen og blev opmærksomme på den effekt, drenges mere dominerende adfærd i klassen havde på dem, og det gav dem lejlighed til at reflektere og udvikle strategier til at imødegå denne dominans, hvis påkrævet.

Drengene oplevede det som mere dobbelt at være alene. Deres magtkampe og præstationsiver blev mere udtalte, men dette gav også anledning til at få bearbejdet deres sociale relationer og gav dem frihed til at åbne op for de følelser, de sædvanligvis ikke turde vise.

Elever fra begge grupper siger, at der ligger en lettelse i ikke at skulle tænke på, hvad den anden gruppe mener, hvis man åbner op for mere intime diskussioner. Både piger og drenge udtaler, at de er sårbare over for at blive til grin af det andet køn, hvis de dummer sig.

Ved at kønsopdele sker en polarisering - dvs. at modsætninger tydeliggøres og at ligheder og forskelle bliver mere synlige. Hvor det i den almindelige fællesundervisning er de kønsbevidste lærere, der er bærere af erkendelsen om den ulige fordeling af indflydelse og ressourcer mellem piger og drenge i skolen, muliggøres det via de kønsopdelte forløb at gøre erkendelsen til elevernes egen.

Det er nu eleverne, der via støtten fra de kønsbevidste læreres side får lukket øjnene op for modsætninger i deres egen hverdagsbevidsthed og derved kan de, om de ønsker det, tage sagen op som individer eller gruppe. Det giver retning for handling. Hermed ikke sagt, at det også gør det at handle forandrende til en simpel sag. Men forudsætningen for handling er, at eleverne har en bevidsthed om, at der eksisterer skævheder, og at der sker en underminering eller undertrykkelse mellem elever eller grupper af elever samt en motivation for at imødegå dette.

I Projekt Pige Klasse - Drengeklasse får eleverne disse erfaringer, og de bliver både understøttet og udfordret. De får hjælp til at omsætte deres viden om sig selv og hinanden til handling, blandt andet via fælles diskussioner på klassen, interviews med forskere og journalister, drama, rollespil og assertionstræning. Forløbet har ikke været konfliktfrit, men hvornår er forsøg på at ændre fordeling af magt og indflydelse det?

Den polariserende pædagogiks metode, en teoretisk model i arbejdet med ligestilling-ligeværd

I mit arbejde med at forstå, hvorfor metoden med at veksle mellem fællesundervisning og kønsopdelt undervisning netop i det pædagogiske ligestillingsarbejde har haft så mærkbar effekt, er jeg dybt inspireret af en pædagogisk teori udviklet af Gert Z. Nordström. Han udgav i 1979 i Danmark bogen *Kreativitet og bevidsthed, Den polariserende pædagogiks grundlag*. G.Z. Nordström bygger sin pædagogiske teori over fire grundelementer,

som også er faser i en pædagogisk progression.⁶⁾ Jeg anvender disse som grundlag, men videreudvikler dem og tilføjer nye aspekter. Det følgende er min bearbejdning og udvidelse, og teorien er her sat i relation til læring om social interaktion og kønsbevidsthed i forbindelse med mine erfaringer med periodevis kønsopdeling:

1. fase: Der udledes viden ved at synliggøre og fremdrage modsætninger

Når piger og drenge i perioder får mulighed for at blive undervist eller at gennemleve læringsprocesser sammen med deres respektive kønsfæller, bliver det sædvanlige mønster i den kønsblandede interaktion brudt, og det har en kraftigt effekt på erkendelsen, især hos de mest undertrykte eller underkuede elever. Både piger og drenge ser sig selv og deres egen kønsgruppe med nye øjne: forskelle og ulighed, magtstrukturer og -strategier bliver synlige. Det som før var en del af den skjulte læreplan bliver åbenbart for de involverede. I denne fase er det af vital betydning, at undervisningens omdrejningspunkt handler om elevernes egne erfaringer og opdagelser. Den kønsbevidste lærer er fødselshjælper: støtter eleverne i at undersøge, mærke og give udtryk for, hvad de oplever som ligheder og forskelle.

2. fase: Den dialektiske og dynamiske pædagogiske model fremmer kritisk tænkning og højner bevidstheden

Dette at have oplevet forskelle i det at skifte mellem at være i egen kønsgruppe og i en kønsblandet gruppe, frisætter elevernes egne erfaringer. I Projekt Pige Klasse- Dreng Klasse får begge kønsgrupper nye erkendelser. I denne fase konfronterer lærerne, stiller direkte spørgsmål og eventuelle krav. Sammen med eleverne udforskes de erfaringer eleverne har gjort sig om eksempelvis ulighed, kønsundertrykkelse, selvundertrykkelse og dominansforhold. Læreren kan her udfordre sexistiske holdninger og adfærd. Undervisningsmaterialer, der behandler emner, som udfordrer til en højnet viden om feks. kønsulighed og kønsroller eller temaer, som udspringer af elevernes behov, kan indgå i undersøgelserne

3. fase: Studier af de faktiske vilkår om kønsulighed lokalt som globalt

Denne fase er en udvidelse af fase to for elever i de ældste årgange. Her kan eleverne eksempelvis i samtidsorientering (som eleverne i Projekt Pige Klasse- Dreng Klasse gjorde i 8.klasse) parvis eller i mindre grupper studere historiske eller aktuelle temaer, der har med kønsidentitet, ligestilling, kvinders og mænds vilkår, arbejdsdeling, løn, status, chikane at gøre. Elever som lærere kan lave oplæg. Kønsproblematikken er her bragt fra de individuelle oplevelser til at handle om den viden, der findes i omverdenen om temaet.

4. Fase: Teori og handlestrategier udledes af de indvundne erfaringer om elevernes egen interaktionspraksis

Efter i fase 1 sammen at have fået sat ord på den nye indsigt om egen og den anden kønsgruppes adfærd og i fase to og tre haft lejlighed til at diskutere og erhverve sig ny viden om sig selv og generelt om ligestilling på det samfundsmæssige niveau, arbejdes der nu med at analysere, organisere og operationalisere den nyerhvervede viden med henblik på at udvikle forandringsstrategier. »Hvilken adfærd og omgangsform vil vi ikke acceptere?« (F.eks. brugen af vold eller at nogen aldrig kommer til orde) »Hvad kan vi lave om - og hvordan?«

5. Fase: Kreativ betydningsproduktion gennem kommunikation og kunstneriske eller informative udtryk

Denne fase udvikles først i de segregerede grupper for så at blive afprøvet i fællesklassen. At kommunikere til andre om det, man har lært og gjort erfaringer om, får en dobbelt betydning; det klargør for den enkelte, hvad hun/han har lært på samtidig med, at andre får del i ens erkendelser. At udveksle verbalt i 'runden' er et meget velegnet sted at begynde. Gruppearbejder kan fremlægges for andre, gerne i kreativ form ved hjælp af digte, collager, drama, video osv.

6. Fase: Erfaring og viden omsættes i handling

Visioner og ideer om forandring er forudsætningen for forandring, men ikke nok i sig selv. Som i assertionstræning må det, man vil forandre ved sin egen adfærd eller måder at kommunikere på afprøves. I de segregerede klasser kan træning i rollespil og dramaøvelser give eleverne forudsætninger for og tro på at kunne handle anderledes. Når eleverne så er tilbage i fællesklassen, kan eleverne støtte hinanden i at ville fastholde principper om, at alle skal kunne komme til orde og den enkelte stille elev kan få opbakning til at turde tage ordet - og fastholde følelsen af at være i sin fulde ret.

Som i Projekt Pige Klasse- Dreng Klasse går det op og ned. Hvis ikke der hele tiden er en vilje til at gå imod de gængse mønstre, falder man tilbage i dem. Her kan kønsopdelte forløb være det, der skal til. Da eleverne skulle starte med at have tysk, følte pigerne sig meget generte i starten. En ugentlig tysktimer i den rene pige Klasse, fortæller pigerne, var det, der skulle til for at de overvandt sig til at snakke løs, når drengene også var tilstede.

Sammenfattende

Begge køn har oplevet en større accept fra lærerside ved at blive taget alvorligt på egne præmisser.

- I pigeklassen er sammenhold og kammeratskab blevet forbedret.
- Pigeres selvtillid er blevet styrket.
- Bedre arbejdsro.
- Piger nyder at kunne få større indflydelse på indholdet af undervisningen og arbejdsformerne og være centrum i deres egne læreprocesser.
- Krav til pigerne om aktiv deltagelse i undervisningen (også fællesundervisningen)

Drenge er som piger blevet mere opmærksomme på forskelle inden for deres egen gruppe.

- Flertallet i drengeklasse finder kammeratskab og sammenhold forbedret.
- Et mindretal har oplevet det modsatte ved at være nederst i et hierarki - en rolle, der i fællesklassen sædvanligvis blev tildelt piger.
- Forhøjet støj- og konfliktniveau.
- Konkurrence og tendenser til hierarkisering og præstationsorientering er mere synlig.
- Drenge har som piger nydt at have større indflydelse på undervisningen og at få deres interesser imødekommet
- Krav til drenge om at udvikle konfliktløsningsmodeller og nye interaktionsformer og om udvidelse af de sociale færdigheder.

Kønsopdeling i kortere eller længere perioder kan, hvis lærerne har en bevidsthed om, hvad de vil opnå med det, bruges til at styrke den enkelte kønsgruppe i en vekselvirkning mellem at understøtte kønsidentiteten og udfordre kønsadfærden. Elevernes oplevelser af forskelle på at være skiftevis i kønsblandede og kønshomogene klasser/grupper har givet dem forståelse for uhensigtsmæssige mønstre i fællesundervisningen, i interaktionen mellem kønnene og mellem egne kønsfæller indbyrdes. Indsigten i kraft af den polariserende metode og ved hjælp af lærere med en kønspolitisk holdning og viden har højnet elevernes bevidsthed samt forudsætninger for at forholde sig anderledes i fællesklassen og i kønsblandede miljøer iverigt.

Kønsopdelt undervisning er nemlig ikke et mål i sig selv. Kønsadskilt undervisning er i dette som andre danske projekter en løftestang, et hjælpemiddel til forståelse af kønnene som sociale konstruktioner, der kan forandres af aktørerne selv.

Kønsadskilt undervisning kan både bruges frigørende og undertrykkende. Som metode giver den ingen garanti.

Intentionerne der ligger bag: lærernes menneskesyn og kønsforståelse, pædagogiske holdning og praksis er altafgørende, som i al anden pædagogisk virksomhed.

Målet er ligestilling og ligeværd kønnene imellem, og at de to køn kan mødes og opleve lige stor respekt og anerkendelse. Erfaringerne viser, at der hvor respekten for andre mennesker er størst, er der, hvor de ærligt og åbent vedkender sig deres egne styrkeområder og begrænsninger.

Forudsætning for dette er en realistisk selvopfattelse herunder en stabil og velfunderet kønsidentitet. Kønsadskilte forløb, tilrettelagt med henblik på det enkelte køns særlige vilkår og interesser, kan være med til at støtte den enkelte i sin udvikling af en kønsidentitet, baseret på egne værdier og ikke som en afspejling af det modsatte køns evt. stereotype opfattelser eller forventninger. At have arbejdet på egne præmisser kvalificerer ens evne til at give ligeværdigt med- og modspil i mødet med det modsatte køn. Fordelen ser umiddelbart ud til at være størst for piger, men på lang sigt vil det komme begge køn til gode, at drenge tidligt oplever at piger anfægter deres umiddelbare suverænit. I fællesklassen med patriarkalske værdinormer er der mange ting på spil, som piger med erfaringer fra rene pigeforløb vil være mindre tilbøjelige til at ligge under for eller lade sig underminere af end piger uden.

I et samfund med ulige magt og status mellem kønnene kan en vekselvirkning mellem kønsadskilte- og fælles forløb, være med til at skabe forudsætninger for forandringer af denne urimelighed og på samme tid nuancere og højne kvaliteten af det, der er fælles. Et godt sammenspil mellem kønne, anerkender forskellighed, men modarbejder undertrykkelse og ulighed.

NOTER

- 1) *Projekt Skoleliv - Pigeliv*, Unge Pædagoger, Kbh. 1984
- 2) Se Kønsadskilt Undervisning som kønsbevidst pædagogik af A-M Kruse i *Skolen er køn*, Ligestillingsrådet 1990.
- 3) *Pigeklasse - Drengeklasse*, pædagogisk ligestillingsarbejde i klassen. Af Lotte Rasmussen og Erik Wittrup.
- 4) Afsnittet bygger på Interviews med Lotte Rasmussen og Erik Wittrup d. 29. nov. og 12. dec. 1987.
- 5) Interview ved Pernille Jensen, juni 1991 (upubliceret).
- 6) Gert. Z. Norströms teori i forkortet form:
 - 1) Udvider viden ved at trække modsætninger frem, der findes i tingene.
 - 2) Bygger på en dialektisk og dynamisk pædagogik og fremmer kritisk tænkning.
 - 3) Udleder teori af praksis og forener teori og praksis.
 - 4) Kreativ betydningsproduktion igennem forskellige kommunikationsformer.

SUPPLERENDE LITTERATUR

- ARNOT, MADELAINE: »A Cloud over Co-Education« in Stephen Walker and Len Barton (eds): *Gender, Class and Education*, The Falmer Press, 1983
- ASKEW, SUE and CAROL ROSS: *Boys don't cry. Boys and Sexism in Education*. Open University Press, 1988
- BELOTTI, ELENA GIANINNI: *Sådan blir du pige*. Demos, 1978

- BIIL, GRETHE: *Ligeværdkundervisning. Kønsadskilt undervisning i folkeskolen*, 1988. Forlaget L.I.S. Grethe Biil, Gustav Wiedsvej 19 1 tv, 8000 Århus C
- BJERRUM NIELSEN, HARRIET og KIRSTEN LARSEN: *Piger og drenge i klasseoffentligheden*, Rapport nr. 2, Pædagogisk forskningsinstitut, Universitetet i Oslo, 1985
- BJERRUM NIELSEN, HARRIET og MONICA RUDBERG: *Historien om piger og drenge. Om kønssocialisation i et udviklingsperspektiv*. Gyldendal, 1991
- BROCK-UTNE, BIRGIT og BJØRNAR SARNES (red): *Når Gutter blir MENN*, Universitetsforlaget, 1987
- BURGES, AVRIL: »Co-education - the disadvantages for schoolgirls« in *Gender and Education*, vol. 2 nr 1. 1990
- DALE, ROGER: *Mixed or Single-Sex School?* I, II, III, Routhledge & Kegan Paul, 1974
- DEEM, ROSEMARY (ed.): *Coeducation Reconsidered*. Open University Press, 1984
- EINARSSON, JAN og TOR G. HULTMANN: *Godmorgon pojkar och flickor, Om språk och kön i skolan*, Liber Förlag, 1984
- JENSEN, POUL ERIK, KIRSTEN KROGH-JESPERSEN, NIELS REINSHOLM, ANNE-METTE KRUSE og KIRSTEN REISBY: *Skoletiv - Pigeliv*, Unge pædagoger, 1984
- JONES, CAROL: »Sexual Tyranny: Male violence in a mixed secondary School« in Gaby Weiner (ed.): *Just a Bunch of Girls: Feminist Approaches to Schooling*, Open University Press, 1985
- HENRIKSEN, SPÆT og ELLEN NØRGAARD: *Ligestilling i skolen*, Kroghs Forlag 1989
- HILDEN, ADDA og ANNE-METTE KRUSE (red): *Pigernes skole*, Forlaget Klim, 1989
- HJORT, KATRIN: *Pigepædagogik, Pigerne ved overgangen fra folkeskolen til gymnasiet*, Gyldendals pædagogiske Bibliotek, 1984
- KRAGH-MÜLLER, GRETHE: »Drengen er supermans far« i *Skolepsykologi nr. 5/6*, 1987
- KRUSE, ANNE-METTE og KIRSTEN REISBY: »Engelsk Skolelivsforskning set fra Danmark« i *Årbog for ungdomskulturforskning*, Tiderne Skifter, 1986
- KRUSE, ANNE-METTE: »Sagde du kønssegregering - med vilje?« i *Pædagogik med røde strømper*, aug. 1987 a.
- KRUSE, ANNE-METTE: »Piger for sig, sammen« i *Kvinden og Samfundet nr.5*, aug. 1987 b
- KRUSE, ANNE-METTE: »Hvad er det, der er problemet med de piger og drenge i skolen?« i *Kvinden og Samfundet nr.5*, aug. 1987 c
- KRUSE, ANNE-METTE: »Seksisme og seksuel chikane i skolen« i *Folkeskolen nr. 10*, 1989
- KRUSE, ANNE-METTE: »Hvorfor pigeklasser?« i *Dansk pædagogisk Tidsskrift nr. 6*. 1988 og i *Pigernes skole*, Klim, 1989
- KRUSE, ANNE-METTE: »Piger og drenge - hver for sig?« i *Folkeskolen nr. 23*, 1988
- KRUSE, ANNE-METTE: »10.Q. Et helt år i pigeklasse« i *Bryt-nytt nr. 9*, 1989
- KRUSE, ANNE-METTE: »Pigeskole eller fællesskole. Debatten omkring århundredeskiftet« i *Pigernes skole*. Klim, 1989
- KRUSE, ANNE-METTE: »Kønsadskilt undervisning som kønsbevidst pædagogik« i *Skolen er køn*, Ligestillingsrådet, 1990
- KRUSE, ANNE-METTE: »Jeg siger, hvad jeg mener - og jeg mener, hvad jeg siger« i *Brikker til en pædagogik for voksne kvinder*. Forlaget Gyrithe, 1990
- KRUSE, ANNE-METTE: »Metoder til fremme af ligeværd« i *Ligeværd - Mangfoldighed* red.: Gudrun Pedersen og Kirsten Reisby. DLH, 1992
- KRYGER, NIELS: *De skrappe drenge og den moderne pædagogik, Unge Pædagoger*, 1988

- LARSEN, KIRSTEN og HARRIET BJERREUM NIELSEN: »Små piger, søde piger, stille piger,« i *Kontext nr. 43*, 1982
- LAVIGUEUR, JILL: »Co-education and the tradition og separate needs,« in *Learning to Loose*, The Women's Press, 1989
- Ligestilling. Særnummer af *Unge Pædagoger nr 10*, 1988
- Ligestilling - ligeværd. Temahæfte fra *DS-Kontakt*, Danmarks Skolelederforening 8. årg. nr. 5, 1988
- MAHONY, PAT: *Schools for the boys? Co-education reassessed*. Hutchinson, 1985
- NORDSTRÖM, GERT Z.: *Kreativitet og bevidsthed. Om den polariserende pædagogik grundlag*, Borgen, 1979
- PEDERSEN, GUDRUN og KIRSTEN REISBY (red): *Ligeværd - Mangfoldighed. Om ligestilling i skolen*. Danmarks Lærerhøjskole, 1992
- Pigepædagogiske Veje?. Særnummer af *Kvinden og Samfundet nr. 5*, 1987
- Pojkar och Flickor - tillsammans eller var för sig?* Rapport fra didaktikseminaret, P.U. vid Lunds Universitet nr. 88:161, 1988
- POSSING, BIRGITTE: »Stadig behov for den rene pigeskole« i *DLH-avisen*, nr. 5. 1987
- RASMUSSEN, LISE STAMPE, LOTTE MØNSTED og MARIANNE LEDSTRUP: »Kønsopdelte delehold i engelsk, tysk og fysik« i Lise Stampe Rasmussen, (red.): *Lige værd og Lige muligheder. Rapport fra to studiedage og et udviklingsarbejde*. Statens pædagogiske Forsøgscenter, 1989
- RASMUSSEN, LOTTE og ERIK WITTRUP: »Pige Klasse - Drengeskole« i *Folkeskolen nr. 23*, 1988a
- RASMUSSEN, LOTTE og ERIK WITTRUP: »Pige Klasse - drengeskole, 6. skoleår, Temadage og kønsopdelte undervisningsforløb«, *Ligestilling - ligeværd*, Danmarks Skolelederforening 8. årg. nr. 5, 1988b
- RASMUSSEN, LOTTE og ERIK WITTRUP: *Pige Klasse - Drengeskole, Pædagogisk ligestillingsarbejde i klassen*, Kulturforvaltningen i Nyborg, Rådhuset, 5800 Nyborg, (tlf. 65.311900), 1989
- REAY, DIANE: »Girls' Groups as a Component of Anti-sexist Practice - one primary school experience« in *Gender and Education*, vol. 2 nr 1. 1990
- REISBY, KIRSTEN: »Piger og drenge - sammen eller hver for sig?« i *Pojkar och flickor - tillsammans eller var för sig*. Rapport fra didaktikseminaret, P.U. vid Lunds Universitet nr. 88:161, 1988
- REISBY, KIRSTEN: »Ligeværd = pigeværd + drengværd?« i *Ligestilling - ligeværd*, Danmarks Skolelederforening 8. årg. nr. 5, 1988
- SARAH, ELISABETH og DALE SPENDER: *Learning to loose, Sexism and Education*. The Women's Press, 1980. (Revideret i 1989)
- SARAH, ELISABETH, MARION SCOTT and DALE SPENDER: »The Education of Feminists: The Case for Single-Sex Schools,« in *Learning to Loose*, The Women's Press, 1980 nyrevideret i 1989
- SENN, BODIL: »Ansvarlighed og køn, tre ugers projekt med kønsopdelt undervisning« i *Folkeskolen nr.43*, 1989
- SHAW, JENIFER: »Education and the individual: Schooling for girls, or mixed schooling - a mixed blessing« in Rosemary Deem : *Schooling for women's work*, Routledge and Kegan Paul, 1980
- SHAW, JENIFER: »The politics of single-sex schools« in Rosemary Deem (ed.) *Co-education reconsidered*. Open University Press, 1984
- SMITH, STUART: »Single-sex settings« in Rosemary Deem (ed.) *Co-education reconsidered*. Open University Press, 1984
- SPENDER, DALE: *Invisible Women: The Schooling Scandal*, Writers and Readers Publishing Cooperative, 1982
- STANWORTH, MICHELLE: *Gender and schooling, A Study of Sexual Division in the Classroom*, Hutchinson, 1983

- SØRENSEN, HELENE: *Fysik- og kemiundervisning i folkeskolen - set i et pigeperspektiv*. Fysisk Institut, Danmarks Lærerhøjskole, København 1990
- TOMMERUP, JENS: »10. Q. Dansk forsøg med kønsadskilt undervisning i 10. afgangsklasse« i *Bryt-Nytt nr. 8*, 1989
- TOMMERUP, JENS: »10. Q. En pige klasse. En personlig beretning«, Bryt-projektet, 1991
- WEINER, GABY (ed.): *Just a Bunch of Girls. Feminist Approaches to Schooling*. Open University Press, 1985
- WERNERSSON, INGA: *Könsdifferiering i grundskolan*, Göteborg, 1977
- WERNERSSON, INGA: *Olika kön samma skole? En kunskapsöversigt om hur elevernes könstillhörighet påverkar deras skolsituation*, Skolöverstyrelsen, Stockholm (tlf. 08-7832244), 1989
- WHYTE, JUDITH et al (eds.): *Girlfriendly Schooling*, Methuen, 1985
- WILLIS, PAUL: *Learning to labour, How working class kids get working class jobs*, Saxon House, 1977
- ZLOTNIC, GIDEON: *De stakkels drenge*, Hans Reitzels Forlag, 1984. Revideret i 1991